

EDWARD DŁUGAJCZYK
e.dlugajczyk@interia.pl
Tychy

Program badawczy „Polegli w powstaniach śląskich i miejsca ich upamiętnienia”¹

Abstrakt

Program zakłada przeprowadzenie kompleksowych prac badawczych zamierzających do ustalenia danych personalnych osób poległych i zmarłych w związku z powstaniem śląskimi w latach 1919–1921. Dotychczasowe informacje na ten temat należy uznać za niewystarczające. Wymagają one uzupełnień i gruntowej weryfikacji ze względu na braki i przeinaczenia. Program obejmuje kwerendy w aktach urzędów stanu cywilnego i parafialnych księgach pochówków oraz wydobywanie zapisów z Archiwum Powstań Śląskich. Tak zarysowany program mieści się też w ramach zakreślonych ustawodawstwem państwowym o grobach i cmentarzach wojennych.

Słowa kluczowe: powstania śląskie, księgi zmarłych urzędów stanu cywilnego i parafii, pomniki i groby powstańcze, grobownictwo wojenne

Forschungsprogramm „Gefallene des Schlesischen Aufstandes und ihre Gedenkstätten“

Das Programm sieht die Durchführung umfassender Forschungsarbeiten vor, die darauf abzielen, die persönlichen Daten der im Zusammenhang mit den schlesischen Aufständen 1919–1921 Gefallenen und Getöteten zu ermitteln. Die vorhandenen Informationen zu diesem Thema sind als unzureichend zu betrachten. Sie bedürfen der Ergänzung und einer gründlichen Überprüfung aufgrund von Lücken und Falschdarstellungen. Das Programm umfasst Abfragen in den Akten der Standesämter und in den Bestattungsbüchern der Gemeinden sowie die Entnahme von Unterlagen aus dem Archiv der schlesischen Aufstände. Das so skizzierte Programm bewegt sich auch im Rahmen der staatlichen Gesetzgebung über Kriegsgräber und Friedhöfe.

Schlüsselbegriffe: Schlesische Aufstände, Totenregister der Standesämter und Kirchengemeinden, Denkmäler und Gräber der Aufständischen, Kriegsgräber

¹ Tekst stanowi rozwiniętą wersję programu naszkicowanego w artykule E. Długajczyk: *Co dalej z nauką historyczną o powstaniach śląskich?* [W:] „Święty wyraziciel i pomnożyciel ducha narodowego”. *Wojciecha Korjantego ślady zakopiańskie i nie tylko*. Red. M. Fic, J. Sperka. Katowice 2022, s. 129–131.

The research programme “The Fallen in the Silesian Uprisings and their places of commemoration”

The programme is based on the assumption that extensive research will be carried out in order to obtain personal data on persons killed and deceased in connection with the Silesian Uprisings of 1919–1921. The information available so far on this subject must be considered insufficient. Because of gaps and misrepresentations, it needs to be completed and thoroughly verified. The programme includes research in the records of civil registry offices and parish registers of burials, as well as the extraction of records from the Silesian Uprisings Archive. This programme is also within the framework of the state legislation on war graves and cemeteries.

Keywords: Silesian uprisings, register of deceased of civil registry offices and parishes, memorials and graves of insurgents, war graves

Powstańców śląskich wykreowaliśmy na zbiorowego bohatera, postawili na postumentach, ale odhumanizowali, po drodze zapominając o człowieku zarówno tym, który przeżył, jak i tym, który poległ.

W trzecim powstaniu śląskim mogło stracić życie do 2,5 tysiąca powstańców. Stanisław Srokowski, wysłannik rządu polskiego przy Wojciechu Korfantym, liczbę polskich zabitych i zamordowanych podniósł nawet do 6 tysięcy, a rannych do 8 tysięcy², bez wątpienia przesadnie. Jeśli nawet ich znamy, to przeważnie tylko z imienia i nazwiska, bez bliższych danych personalnych. Niewiele wiemy o poległych ze strony niemieckiej³. Zupełnemu zatarciu uległy ślady po pomnikach i grobach niemieckiego Selbstschutzu z okresu trzeciego powstania. Na Śląsku Opolskim polskich narodowców jeszcze dzisiaj irytują niemieckie pomniki poświęcone poległym w obu wojnach światowych⁴.

Poza cząstkowymi spisami, porozrzucanymi po różnych wydawnictwach, istnieją dwa obszerne wykazy: sporządzona na wystawę jubileuszową trzeciego powstania w 1936 roku rękopiśmienna *Księga poległych w powstaniach śląskich 1919–1920–1921*⁵ oraz małżonków Stanisława i Elżbiety Nogajów z 1971 roku *Spis powstańców i bojowników o wolność narodową i społeczną, którzy zginęli w latach 1918–1922 na Górnym Śląsku*⁶.

Na *Księgę poległych...*, firmowaną przez Zarząd Główny Związku Powstańców Śląskich, złożyły się informacje zebrane przez członków związku bez możliwości

² S. Srokowski: *Wspomnienia z trzeciego powstania górnośląskiego 1921 r.* Poznań 1926, s. 103.

³ Sporządzona przez Niemców w latach 30. XX wieku ewidencja poległych podobno nie zachowała się. R. Kaczmarek: *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka.* Kraków 2019, s. 514.

⁴ D. Berlińska: *Symbolika trudnej historii Śląska Opolskiego.* [W:] *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych.* Red. Z. Mazur. Poznań 1997, s. 341–368.

⁵ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Katowice), zespół nr 12/66 Związek Powstańców Śląskich, sygn. 43. Zob. też reprint wydany nakładem Muzeum Śląskiego w Katowicach: *Księga poległych w powstaniach śląskich 1919–1920–1921.* Do druku podał E. Długajczyk. Katowice 2005.

⁶ Maszynopis przechowywany w: AP Katowice, zespół nr 12/592 Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego w Katowicach, sygn. 2/467.

wglądu do dokumentacji Archiwum Powstańczego, wówczas nieudostępnianego, czyli podanych tak, jak utrwaliły się w pamięci kolegów. Nie znając *Księgi poległych...*, która do opublikowania w 2005 roku spoczywała w Archiwum Państwowym w Katowicach, również Nogajowie oparli się na kombatanckiej pamięci członków zrzeszonych w Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Praca pozostała w maszynopisie.

Oba przedsięwzięcia, choć częściowo zbliżone, roją się od pomyłek i przeinaczeń. Poza tym nie są kompletne. Podają tylko nazwiska Ślązaków⁷. Pochodzący z innych dzielnic Polski, którzy polegli w trzecim powstaniu, pograżyli się tym samym – poza grupą lwowskich kadetów – w niepamięci.

Trzeba zaznaczyć, że w trzecim powstaniu najintensywniejsze walki toczyły się na Opolszczyźnie, czyli terenach, które do 1945 roku należały do Niemiec. Tam też mogło polec około 95 procent powstańców i Niemców, reszta zaś – i to przeważnie w początkowej fazie powstania – na terenach wschodnich, które w 1922 roku przypadły Polsce.

Sporządzenie kompletnego wykazu poległych w powstaniach śląskich, po przeszło stu latach od tamtych wydarzeń, staje się nakazem chwili, spłaceniem długu wobec potomków, ale i dla dobrze rozumianej nauki historycznej. Jest to przedsięwzięcie ambitne, czasochłonne, wymagające zbiorowego wysiłku, ale wykonalne. Szansę daje stan zachowania Archiwum Powstań Śląskich, zwłaszcza po udostępnieniu w ostatnich latach jego części z Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku zawierającej dokumentację typu personalnego, uchodzącą dotąd za zaginioną. Planowana praca powinna objąć kilka segmentów:

- kwerendę w urzędach stanu cywilnego i urzędach parafialnych,
- kwerendę w Archiwum Powstań Śląskich i innych zbiorach archiwalnych,
- przejrzanie literatury przedmiotu, w tym także niemieckiej,
- kwerendę w prasie codziennej po 1921 roku⁸ dotychczas pomijanej w bibliografiach powstańczo-plebiscytowych (koniecznie też trzeba z niej wydobyć relacje i wspomnienia uczestników).

Na opublikowanie czeka drobiazgowo opracowany inwentarz analityczny akt powstańczych⁹, co znacznie usprawni poszukiwania, choć niezupełnie. Dotychczasowe niedokładne pomoce ewidencyjne powodują, że trzeba by przeglądać wszystkie akta Archiwum Powstań Śląskich w częściach odnoszących się do Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie i Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku. Obowiązek przejrzania całości wynika z faktu, że na informacje o poległych można się tam natknąć w miejscach najmniej spodziewanych. Kwerendę ułatwią skany z mikrofilmów przechowywane w Archiwum Państwowym w Katowicach. Ogółem przejrzeć trzeba około 500 tysięcy stron.

Należałoby sporządzić wydruki, zwłaszcza rozkazów, meldunków i raportów frontowych. Podane tam niekiedy dane liczbowe rannych i zabitych informują nie tylko

⁷ Oba spisy zespolone w jeden tom przygotował do druku Paweł Parys. Publikacja ma się ukazać w grudniu 2023 roku w Wydawnictwie Muzeum Śląskiego.

⁸ Zob. T. Czora, P. Parys: *Polegli i ranni w III powstaniu śląskim na podstawie doniesień prasy polskiej*. [W:] *Na 90-lecie powstań śląskich i plebiscytu*. Red. E. Długajczyk. Bytom 2011, s. 201–252.

⁹ Zob. E. Długajczyk: *Wstęp do projektowanego „Inwentarza analitycznego Archiwum Powstań Śląskich”*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 14, 2017, s. 103–118.

o okolicznościach i intensywności działań bojowych, ale pozwolą również przypisać do nich ustalone gdzie indziej nazwiska.

Kłopot sprawią pochówki w miejscach niekiedy odległych od miejsc zranienia i śmierci. Przedmiotem analizy stałyby się pomniki i nagrobki mogił z umieszczonymi na nich nazwiskami, również wymagające weryfikacji.

Pamiętamy, że Niemcy na Opolszczyźnie do 1945 roku zamazywali i niszczyli wszelkie ślady polskości. Po II wojnie światowej Polacy rewanżowali się zastępowaniem miejsc niemieckiego upamiętnienia symbolami polskimi, niekiedy je kreowali. Tak stało się z panteonem na Górze św. Anny i działo się w wymiarze lokalnym licznych gmin.

Wydawać by się mogło, że tylko część prezentowanego tu programu, mianowicie odnoszącego się do grobów powstańczych, czyni zadość ustawie z dnia 28 marca 1933 roku o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. 2018, poz. 2337), która w art. 6 deklaruje wsparcie badań naukowych ze strony Państwa w tym zakresie¹⁰. W sytuacji, gdy w odniesieniu do powstań śląskich, nie tylko zresztą trzeciego powstania na terenie Śląska Opolskiego, wciąż tkwimy na etapie ustalania miejsc pochówków i weryfikowania napisów umieszczonych na nagrobkach i pomnikach, działania poprzedzające, polegające na sporządzeniu wiarygodnej listy poległych i pomordowanych oraz gromadzenia o nich danych personalnych, stają się warunkiem niezbędnym w zakresie grobownictwa powstańczego i tym samym realizowania ustawy o grobach i cmentarzach wojennych.

Istniejące komputerowe bazy danych

Punktem wyjścia do dalszych badań są internetowe bazy danych dotyczące miejsc upamiętnienia, zwłaszcza grobów, które prezentują obecny stan wiedzy, bez wątpienia wycinkowy i poznawczo ułomny. Należą do nich:

- 1) *Opolska Baza Upamiętnień* www.upamietnienia.opole.uw.gov.pl, sporządzona przez Wydział Spraw Obywatelskich i Cudzoziemców Opolskiego Urzędu Wojewódzkiego. Baza zawiera informacje o obecnie istniejących miejscach upamiętnienia na terenie całego województwa opolskiego. Utworzona została na podstawie ankiet przekazanych przez gminy. Przeważają w niej tablice związane z nazwiskami poległych w pierwszej i drugiej wojnie światowej, również ofiarami drugiej wojny. Dane z zakresu powstań śląskich informują o pomnikach, tablicach i grobach w poszczególnych miejscowościach i są ilustrowane fotografiami, niekiedy wymieniają również nazwiska powstańców. Lokalizację ułatwiają zdjęcia satelitarne;
- 2) *Wykaz grobów i cmentarzy wojennych na terenie województwa śląskiego* (też tytuł: *Wykaz cmentarzy, kwater i grobów wojennych na terenie województwa śląskiego*), sporządzony przez Wydział Spraw Obywatelskich i Cudzoziemców Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. W zgodzie z tytułem ogranicza się do grobów wojennych usytuowanych na cmentarzach i nielicznych poza nimi. Ma-

¹⁰ Program zasadniczo nie odnosi się do ustawy z dnia 22 listopada 2018 r. o grobach weteranów walk o wolność i niepodległość Polski (Dz.U. 2018, poz. 2529). Ustawa ta nakłada na Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu obowiązek prowadzenia ewidencji tych grobów.

teriał, ułożony alfabetycznie według nazw gmin, w zapisie prezentuje się raczej oszczędnie. W odniesieniu do grobów powstańczych tylko sporadycznie wymienia nazwiska. Ponadto brakuje w nim ilustracji¹¹;

- 3) Instytut Śląski w Opolu pod adresem www.pamietamy.instytslaski.pl zamieścił w Internecie interaktywną mapę powstańczych miejsc upamiętnia w województwie opolskim. Mapa z ręcznie malowanymi obrazkami skierowuje do powiatów i poszczególnych miejscowości. Snuje opowieści o wydarzeniach i ludziach na poziomie popularyzatorskim, atrakcyjnym dla początkujących. Tworzy kompendium obowiązującej dzisiaj wiedzy o powstaniach. Całość spaja indeks osób, zawierający biogramy ludzi przywoływanych w opowieściach;
- 4) w Internecie można się jeszcze natknąć na dokumentację grobów sporządzoną przez nieistniejącą już Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, fotografie zamieszczają też różne stowarzyszenia i osoby prywatne,

Wymienić również należy starsze dokonania, począwszy od klasycznej już książki Jana Kantyki *Upamiętnione miejsca walk o społeczne i narodowe wyzwolenie na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*¹². Za wprowadzenie do tematu służy wcześniejszy artykuł Alfreda Ligockiego¹³.

Zadania zlikwidowanej w 1981 roku Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa przypadły Biuru Upamiętnienia Walki i Męczeństwa Instytutu Pamięci Narodowej. Działa w porozumieniu z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, czyli właściwym organem rządowym do spraw grobów i cmentarzy wojennych. W katowickim Oddziale IPN funkcjonuje Oddziałowe Biuro Upamiętnienia Walk i Męczeństwa. Od 2019 roku zajmuje się rejestrowaniem głównie prywatnych grobów powstańczych, oznaczając je informacyjnymi plakietkami. Zbiorczych wyników nie publikuje, wobec czego trudno je ocenić i uwiarygodnić.

W Instytucie Badań Regionalnych im. Wojciecha Korfa w Katowicach grobami powstańczymi para się Aleksandra Goniewicz¹⁴. Na wydanie czekają skupione w jednym tomie *Księga poległych w powstaniach śląskich 1919–1920–1921* i wykaz poległych opracowany przez małżonków Nogajów. Tom przygotował Paweł Parys, reprezentujący jednoosobową Pracownię Historii Powstań Śląskich w Muzeum Śląskim w Katowicach. Należałoby również pomyśleć o zebraniu i opublikowaniu pomniejszych wykazów poległych powstańców, upublicznianych w różnej formie w okresie międzywojennym. Działań badawczych podejmowanych i organizowanych przez własną kadrę naukową nie prowadzą ani Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, ani Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach. W Muzeum w Górze św. Anny zainteresowane grobami powstańczymi wykazywał były kierow-

¹¹ Marcin Grochowicz, autor obronionej w 2005 r. pracy magisterskiej o pomnikach i tablicach pamiątkowych powstańców śląskich, odniósł się do spożytkowanej w pracy dokumentacji ówczesnego Wydziału Spraw Osobowych i Migracji Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. Podkreślając jej walory, wypomnił niedostatki: niekompletność, błędne daty wybudowania i inskrypcji nazwisk na niektórych obiektach.

¹² J. Kantyka: *Upamiętnione miejsca walk o społeczne i narodowe wyzwolenie na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim* Katowice 1975.

¹³ A. Ligocki: *Powstania śląskie w kamieniu i brązie*. [W:] *W pięćdziesiątą rocznicę powstań i plebiscytu*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1971, s. 379–396.

¹⁴ A. Goniewicz: *Przewodnik powstańczy 1919–1920–1921*. Warszawa 2021.

nik Witold Iwaszkiewicz. Sumując, należy stwierdzić, że są to wszystko działania rozproszone i wycinkowe.

Program, obejmując całokształt problematyki związanej z poległymi powstańcami, zagadnienie to kompleksowo rozwiązuje. Zakłada, że zespół składający się z 4–5 osób powinien w ciągu 3–4 lat uporać się z zadaniem. Należałoby wytypować instytucję, która pokieruje pracą. Ona też powinna wystarać się o stosowne granty.

Program obejmuje:

- 1) skopiowanie zapisów w księgach zmarłych urzędów stanu cywilnego i parafialnych księgach pochówków;
- 2) tworzenie komputerowej bazy danych personalnych osób poległych w powstaniach;
- 3) rejestrację nagrobków, pomników i tablic pamiątkowych w celu udokumentowania ich obecnego stanu i weryfikacji nazwisk na nich umieszczonych.

Polegli i zmarli w powstaniach śląskich zapisani w urzędach stanu cywilnego i parafiach

Celem jest uchwycenie tego najwiarygodniejszego źródła. Zapisy w księgach zmarłych urzędów stanu cywilnego podają dane personalne, miejsce i rodzaj śmierci, a księgi parafialne ponadto miejsca pochówków na cmentarzach. Technika pracy powinna polegać na skopiowaniu zapisów z zachowaniem transliteracji. Urzędy stanu cywilnego i parafie należy podzielić według stanu z 1922 roku na trzy grupy:

I – rejencja opolska,

II – województwo śląskie,

III – Rzeczpospolita Polska spoza województwa śląskiego.

W obrębie tych grup materiał posegreguje się powiatami, a w ich obrębie alfabetycznie miejscowościami – siedzibami urzędów stanu cywilnego i parafii. Całość przygotowaną do druku zamknie indeks nazwisk.

Ogólna baza danych poległych i zmarłych

Kolejny, a właściwie równoległy etap pracy skupi się na tworzeniu komputerowej bazy danych personalnych o poległych i zmarłych w układzie alfabetycznym. Tam zmieszczą się wszelkiego rodzaju informacje o danej osobie, zebrane z różnych źródeł, przede wszystkim w wyniku kwerendy w Archiwum Powstań Śląskich, także powtórzone skrótowo z urzędów stanu cywilnego i parafii.

Komputerowa baza danych w odniesieniu do pojedynczej osoby poda:

- nazwisko i imię, warianty nazwiska,
- pseudonimy,
- personalia rodziców,
- datę i miejsce urodzenia,
- miejsce zamieszkania,
- przynależność organizacyjną (pułk, baon, kompania),
- datę i miejsce śmierci,
- miejsce pochówku.

Źródła informacji

Baza obejmie poległych powstańców, ofiary działań zbrojnych i terroru, także poprostu powstaniowego. Ustali relacje między miejscem zranienia, śmierci w szpitalu lub niewoli oraz miejscem pochówku. Baza, stworzona na komputerowym programie Acces, z myślą o przyszłym wydawnictwie książkowym, wygeneruje w formie indeksów:

- 1) miejsca zamieszkania,
- 2) miejsca śmierci,
- 3) miejsca pochówków.

Dopiero na tym etapie w odniesieniu do niektórych osób, aczkolwiek nielicznych, zanotowanych w urzędach stanu cywilnego i parafiach będzie można określić ich narodowość. Polegli nie zdążyli pozostawić po sobie śladów dokumentacyjnych bądź pozostawili ślady nader nikłe. To zaś powoduje, że nie mają biogramów, ponieważ pełniejsze ewidencjonowanie stanów osobowych odbywało się najczęściej dopiero pod koniec powstania przy wypłacaniu żołdów, kiedy ich już nie było. Z tego powodu na moment pojawiają się oni (a właściwie ich rodziny) w komisjach likwidacyjnych powstania. Wnioski odznaczeniowe z reguły uwzględniały żyjących. Uderza, jak mało o swoich poległych wiedzieli też Niemcy.

Nagrobki, pomniki, tablice pamiątkowe

Badania skupią się zasadniczo na inskrypcjach i ich weryfikowaniu¹⁵. Pozwolą ustosunkować się do zbiorowych anonimowych mogił, licznych zwłaszcza na cmentarzach Opolszczyzny i poza cmentarzami. Jest nadzieja, że niektóre uda się zapełnić nazwiskami spoczywających tam osób. Wypłynie problem cenotafów – grobów zastępczych niezawierających zwłok. W tym kontekście istotne wydaje się prześledzenie historii mogił i pomników oraz umieszczonych na nich napisów. Nagrobki i pomniki stawiane w przeszłości zwykle odbiegają od dzisiejszych. Irytują zwłaszcza na pomnikach nazwiska osób jako poległych, które faktycznie przeżyły. Samo imię i nazwisko na pomniku nadal pozostaje anonimem.

Wnioski końcowe

Program wydaje się potrzebny. Wypełnia lukę w istniejącej wiedzy, inspiruje i otwiera pole dla nowych badań. Jednak realnie rzecz oceniając, nic nie przemawia za tym, aby w obecnych czasach realizowanie programu zostało podjęte. Ale w przyszłości, jeśli powstania śląskie zachowają moc inaczej przyciągającą? Innymi słowy, może lepiej poczekać, aż się do tego zabierze AI (sztuczna inteligencja – od ang. artificial intelligence). W każdym razie póki co:

- 1) zebrane materiały o poległych, dotyczące pierwszego i drugiego powstania śląskiego, posłużą do opracowań monograficznych (obecnie ich nie ma) obu tych powstań;
- 2) w odniesieniu do trzeciego powstania mogłoby powstać dzieło pod tytułem *Działania zbrojne* (może: *Walki i potyczki*) *trzeciego powstania śląskiego i miejsca ich*

¹⁵ Program pomija inne funkcje pomników, w tym artystyczne. Na ten temat zob. B. Szczyпка-Gwiazda: *Pomniki powstańcze w Katowicach a problem pamięci historycznej przechowywanej w dziele sztuki*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 8, 2011, s. 75–80.

upamiętnienia, uwzględniające podział treści według powiatów i miejscowości w ich obrębie, przebieg walk, charakterystykę oddziałów polskich i niemieckich w nich uczestniczących, wykazy poległych i przykładowo niektórych rannych, pomniki i groby;

- 3) można by przygotować skrótową *Księgę poległych w powstaniach śląskich* z wyodrębnieniem kolejnych powstań.

Przy sposobności realizowania programu „Polegli w powstaniach śląskich i miejsca ich upamiętnienia” trzeba wrócić do od dawna postulowanej potrzeby tworzenia całościowej komputerowej bazy danych personalnych powstańców śląskich. Objęłaby ona wszystkich powstańców. Odnotowywałaby również przypadki zranienia i choroby, rejestrując istniejące na cmentarzach jeszcze groby powstańców zmarłych naturalną śmiercią.

Trzeba na nowo przemyśleć sposób eksponowania tekstów źródłowych odnoszących się do trzeciego powstania. Ogrom dokumentów z tego okresu sprawia, że trudno sobie wyobrazić kontynuowanie chronologicznie ujmowanych *Źródeł do dziejów powstań śląskich*¹⁶ oraz trzytomowego *Archiwum Powstań Śląskich*¹⁷. Dokumenty należałoby gromadzić w węższych ramach organizacyjnych: pułków, batalionów, formacji specjalnych, zaplecza frontowego lub innych.

Wykaz cytowanych źródeł i literatury

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach:

zespół nr 12/66 Związek Powstańców Śląskich,

zespół nr 12/592 Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego w Katowicach.

Literatura

Archiwum Powstań Śląskich. Oprac. Edward Długajczyk, Paweł Parys. T. 1–3. Katowice 2017–2022.

Berlińska Danuta: *Symbolika trudnej historii Śląska Opolskiego*. [W:] *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. Zbigniew Mazur. Poznań 1997, s. 341–368.

Czora Tomasz, Parys Paweł: *Polegli i ranni w III powstaniu śląskim na podstawie doniesień prasy polskiej*. [W:] *Na 90-lecie powstań śląskich i plebiscytu*. Red. Edward Długajczyk. Bytom 2011, s. 201–252.

Długajczyk Edward: *Co dalej z nauką historyczną o powstaniach śląskich?* [W:] *„Świetny wyraziciel i pomnożyciel ducha narodowego”*. Wojciecha Korfantego ślady zakopiańskie i nie tylko. Red. Maciej Fic, Jerzy Sperka. Katowice 2022, s. 129–131.

Długajczyk Edward: *Wstęp do projektowanego „Inwentarza analitycznego Archiwum Powstań Śląskich”*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 14, 2017, s. 103–118.

¹⁶ *Źródła do dziejów powstań śląskich*. Red. K. Popiolek. T. 1–3. Wrocław 1963–1974.

¹⁷ *Archiwum Powstań Śląskich*. Oprac. E. Długajczyk, P. Parys. T. 1–3. Katowice 2017–2022.

- Goniewicz Aleksandra: *Przewodnik powstańczy 1919–1920–1921*. Warszawa 2021.
- Kaczmarek Ryszard: *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*. Kraków 2019, s. 514.
- Kantyka Jan: *Upamiętnione miejsca walk o społeczne i narodowe wyzwolenie na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*. Katowice 1975.
- Księga poległych w powstaniach śląskich 1919–1920–1921*. Do druku podał E. Długajczyk. Katowice 2005.
- Ligocki Alfred: *Powstania śląskie w kamieniu i brązie*. [W:] *W pięćdziesiątą rocznicę powstań i plebiscytu*. Red. Henryk Rechowicz. Katowice 1971, s. 379–396.
- Srokowski Stanisław: *Wspomnienia z trzeciego powstania górnośląskiego 1921 r.* Poznań 1926, s. 103.
- Szczyпка-Gwiazda Barbara: *Pomniki powstańcze w Katowicach a problem pamięci historycznej przechowywanej w dziele sztuki*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 8, 2011, s. 75–80.
- Źródła do dziejów powstań śląskich*. Red. Kazimierz Popiołek. T. 1–3. Wrocław 1963–1974.

Netografia

- Opolska Baza Upamiętnień* – www.upamietnienia.opole.uw.gov.pl
- Instytut Śląski w Opolu – www.pamietamy.institutslaski.pl
- Interaktywna mapa powstańczych miejsc upamiętnienia w województwie opolskim – www.pamietamy.institutslaski.pl
- Wykaz cmentarzy, kwater i grobów wojennych na terenie województwa śląskiego – www.katowice.uw.gov.pl/wydzial_spraw_obywatelskich_i_cudzoziemcow